

Monestirs i territori

1200 aniversari de la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles

To, Ll.; Galofré, J. (ed.)

Banyoles: CECB, 2013. (Quaderns; 33), p. 21-38

Temps de monestirs

Cristòfol-A. Trepal i Carbonell

Universitat de Barcelona, Departament de Didàctica de les Ciències Socials, Campus Mundet, edifici de Llevant, pg. de la Vall d'Hebron, 171, 08035 Barcelona

Introducció

El rastre més antic de l'observança de la Regla a la Marca, i per tant en tot l'actual territori peninsular, el tenim en la concessió d'immunitat atorgada a Sant Esteve de Banyoles l'11 de setembre del 822 [...]. Ja en el segle IX, Catalunya no era pas diferent de la resta d'Europa central i occidental (Masoliver, 1978, p. 52-53).

Fins a ben entrada l'edat moderna i, en especial, durant l'edat mitjana, els monestirs van constituir una xarxa europea que contribuï a l'ordenació del territori i a la construcció de l'imaginari col·lectiu cristià característic de l'època. Van ser també un vehicle de difusió de les arrels de la identitat d'Occident i, molt en especial, del seu codi simbòlic i visual. Els monestirs, a través dels seus copistes i les seves biblioteques, van conservar bona part del patrimoni clàssic de la cultura grega i llatina. També van aportar solucions tècniques pel que fa a l'explotació de la terra i a la ramaderia. Alguns pobles van néixer a redós d'un monestir.

Sant Esteve de Banyoles és un nòdul d'aquesta xarxa, i no pas un nòdul qualsevol. Com diu un dels historiadors més solvents del monaquisme, el P. Alexandre Masoliver, monjo de Poblet, Sant Esteve de Banyoles és el primer cenobi conegut després de la invasió islàmica vinculat a la regla benedictina europea. Sant Esteve de Banyoles, doncs, didàcticament parlant, constitueix una fita en la història del país.

En l'actualitat, tot i que existeixen encara monestirs actius, el monacat ha deixat de tenir empremta econòmica i, llevat d'alguns casos especials com ha estat el monestir de Montserrat, tampoc no tenen una incidència política i cultural dominants i, encara menys, jurídica. Atesa la secularització de la societat i l'èxit de determinades novel·les que ens presenten els monestirs i la seva vida interior d'una manera parcial i obscurantista, en les línies que vénen a continuació ens proposem clarificar, com a preludi d'altres estudis més monogràfics, què és exactament un monjo, quina és la seva vida quotidiana i quins són els orígens històrics del monacat. També descriurem les dependències dels monestirs i la seva funció. Finalment farem, a grans trets, una breu evolució històrica del monacat fins al segle XI.

Un aclariment final. Utilitzarem el terme *monjo*, però pràcticament tot el que es diu dels monjos val també per a les monges contemplatives. Així com el terme *monja* designa tant les religioses de vida contemplativa com les de vida activa (ensenyament, hospitals, etc.), amb la veu *monjo* es designen només els religiosos de vida contemplativa.

Què és un monjo?

La paraula monjo deriva de l'antic grec, de la paraula *μονακός*, que volia dir 'únic', 'sol', 'solitari'. No deixa de ser curiós que parlem de «solitaris» quan, de fet, els monjos per definició viuen en comunitat. A l'arrel del mot, però, hi trobem un element constitutiu de la vocació monàstica: el trencament, la ruptura amb el món circumdant, l'aïllament. En definitiva: la recerca d'un espai de solitud i de silenci, potser un dels primers impulsos de l'experiència humana del monjo. Per entendre'ns, podríem dir que la crida que el monjo sent en el seu interior és comuna a aquell gust que tothom, algun cop a la seva vida, ha trobat en la voluntat d'estar sol. No ens referim pas a la solitud imposada, a aquell dolor del «sentir-se sol» que tothom també ha experimentat alguna vegada. Perquè si bé, com veurem, el monjo cerca la solitud, no se sent mai sol perquè o bé està en comunitat o se sent acompanyat per Déu.

No és tan conegut que, segons una etimologia més primerenca, *monjo* es podria traduir també per «únic» o «unificat». Monjo seria, doncs, aquella persona que intenta dur a terme una «unitat interior» fugint de la dispersió i fragmentació de la nostra vida habitual tot anant a l'essencial de l'ésser humà: la seva identitat amb Déu. El monjo cerca en la inestabilitat del món allò que realment val i roman sempre. En el que és provisional, percaça el que és definitiu. Els monjos són cercadors de Déu. Aquesta recerca, però, no la duen a terme desorientats en un desert, sinó en el si d'una comunitat, en la lectura i meditació constant de la Bíblia. I en la construcció d'aquesta unitat interior a la recerca de Déu, el monjo, per definició, estima, prega i treballa. Creu que a través de la pregària intercedeix per tot el món, del qual no fuig. I en el treball busca la manera de satisfer les necessitats materials de la comunitat i d'aquelles persones a les quals acull. Estudi, lectura, treball i pregària constitueixen de manera habitual el ritme horari dels seus dies.

Històricament parlant, els primers moments en què podem datar l'existència de monjos dins de la religió cristiana correspon als tres darrers segles de l'Imperi romà a Occident (segles III–V dC). En aquesta època, a molts llocs de l'Imperi, un nombre relativament considerable d'homes i de dones cristians van començar a viure en comú duent a terme una vida d'austeritat. Alguns d'ells o d'elles van començar a allunyar-se dels llocs més habitats per dur en solitari una vida encara més austera a la recerca de la perfecció espiritual. Aquestes persones foren pròpiament parlant els primers monjos o solitaris. Van ser coneguts amb el nom d'*eremites* (del mot grec ἔρημος, que vol dir 'desert') o bé d'*anacoretetes*. Aquest darrer nom també resulta força significatiu en la seva etimologia. Prové del verb grec ἀνακορέω, que vol dir «em retiro». Aquests eremites i anacoretetes vivien sovint en coves o en petites cabanes de fusta i duïen una vida de silenci dedicada a la pregària i a la mortificació. Gairebé al mateix temps, i en tot l'àmbit cristià, també es va produir un altre fenomen: la reunió de monjos que feien el mateix tipus de vida, però vivint en comú d'acord amb unes normes o regla i sota l'autoritat d'un cap al qual anomenaven abat. Aquesta mena de monjos van ser coneguts amb el nom de *cenobites*, mot compost de dues paraules d'origen grec, κοινός, 'comú', 'comuna', i βίος, 'vida'. Per això els monestirs també són anomenats *cenobis* (llocs de vida en comú). Aquesta vida en comú s'articulava al voltant d'unes normes de convivència que es coneixen amb el nom de *regla*. D'acord amb aquesta regla, les comunitats eren presidides per un superior que rebia el nom de pare *abat*.¹

L'horari del monjo: el ritme diari de la pregària

Dins del cristianisme, la pregària es defineix com l'elevació del cor i de la ment a Déu. Dins de la pregària cristiana, es distingeix l'oració personal de l'oració pública o comunitària. L'horari d'un monestir ve marcat fonamentalment pels diversos moments en què la comunitat es reuneix en el cor de l'església per cantar les hores canòniques de la litúrgia i per celebrar-hi l'eucaristia, centre del ritual cristià.

Pel que fa a la litúrgia comunitària, el dia era marcat per uns moments importants i llargs, les hores majors (matines, laudes i vespres), i uns altres de més curts que s'anomenaven hores menors (prima, tèrcia, sexta, nona i completes). Aquests moments de reunió per pregar —que els monjos coneixien amb el nom d'*Opus Dei* (l'obra de Déu)— eren marcats per l'horari solar al llarg del dia. Ho consideraven la tasca més important.

El primer moment, anomenat vigílies o *matines*, se celebrava de matinada, quan encara era de nit. Fonamentalment consistia en el cant de salms i en lectures pausades de la Bíblia alternades amb moments de silenci. El segon moment era anomenat *laudes* (lloances), i s'efectuava amb l'aparició dels primers llums del dia, a l'albada. Consistia fonamentalment en el cant d'himnes, diversos salms i una lectura breu. L'altra hora major era *vespres* —similar en la

¹ El nom d'*abat* procedeix del fet que als evangelis Jesús s'adreça a Déu amb el nom arameu d'*abba*, diminutiu amb què els nens jueus s'adreçaven al pare.

seva estructura als laudes— i es resava a la posta del sol, moment en què, per manca de llum, s'havien d'acabar totes les tasques del dia. Entre laudes i vespres s'introduïen quatre moments més breus: *prima* es cantava abans de la feina; *tèrcia* es resava a mig matí; *sexta*, poc després del migdia; i *nona*, a primera hora de la tarda. Finalment, ja de nit, abans de retirar-se a dormir, els monjos cantaven *completes*. En les cultures eminentment rurals de l'època, laudes i vespres es consideraven pregàries comunes que aplegaven els cristians a primera i darrera hora del sol. Les altres es consideraven «monàstiques». El nom de les hores menors es refereix a les unitats de mesura més o menys aproximades que s'anomenaven «hores», a partir de la sortida del sol. Així, doncs, *tèrcia*, per exemple, era la tercera «hora» des de la sortida del sol i *sexta*, la sisena. El costum fix de pregar en aquestes hores derivava dels moments aproximats en què, segons els evangelis, Jesús s'havia retirat a pregar alguna vegada. L'hora de *nona* recordava sempre l'hora en la qual Jesús va expirar a la creu. La jornada monàstica tenia un moment molt especial: la missa conventual que, habitualment, es feia a primera hora després de laudes. Seguien a la missa conventual les misses privades d'aquells monjos que havien rebut l'ordenació sacerdotal. Això explicarà l'existència de les absidioles i de les capelles laterals a les esglésies monàstiques.

A partir d'aquest esquema, l'horari de cada monestir variava segons la zona geogràfica, l'estació (a l'estiu, els monjos feien migdiada) i les decisions de la pròpia comunitat, ja que, habitualment, cada monestir gaudia d'autonomia. Tanmateix, tots els monestirs feien la roda de cada dia d'una manera molt semblant, seguint, com hem dit, el ritme de la llum solar. Entre laudes i vespres, l'ocupació principal era el treball; fonamentalment, l'agrari i els diversos serveis comunitaris (cuina, porteria, biblioteca, hostatgeria, etc.). A les èpoques en què la feina al camp era molt seguida (temps de collita i de verema), les hores menors es resaven al camp tot interrompent momentàniament les tasques agrícoles. Tots els monestirs tenien una hostatgeria on s'acollien els pelegrins i passavolants que es desplaçaven a peu d'un lloc a un altre. En alguns indrets els monestirs, sobretot quan van començar a rebre rendes de les seves possessions, gestionaven també hospitals de pobres i escoles situades al costat mateix del cenobi.

Els monjos d'aquesta època feien només un àpat al dia durant l'hivern i dos àpats al dia de març a setembre (Riera, 2000, p. 141). Dinaven i sopaven junts en silenci mentre un altre monjo llegia la Bíblia o alguns textos dels sants pares. Un altre moment del dia era la reunió ordinària del «capítol». La regla de sant Benet, la més seguida a l'època medieval, i en concret la del monestir de Sant Esteve de Banyoles, prescrivia que se'n llegís cada dia un capítol perquè cap monjo no pogués al·legar ignorància en el seu compliment (Monestir de Poblet, 2001, p. 108). Aquesta reunió diària s'aprofitava per donar notícies, debatre afers del monestir, denunciar faltes dels monjos, etc. En reunions extraordinàries es convocava l'elecció de l'abat, entre d'altres qüestions.

L'horari monàstic sofria modificacions els diumenges i altres dies de festa. També es modificava el ritme i la litúrgia en els temps forts del calendari cristià: advent, quaresma i pasqua.

Elis orígens del monacat cristià

Abans del cristianisme

Molt abans de l'aparició del monacat cristià, i paral·lelament al seu desenvolupament, s'havien produït nombroses experiències semblants en civilitzacions i cultures alienes a la religió cristiana. Potser la més antiga és l'experiència dels *καστοκοῖ*, grups de persones que durant l'època de l'Antic Egipte vivien en comunitat a la vora del temple pagà de Serapis, en el desert, en estricta clausura, és a dir, sense sortir mai de les dependències del temple i sense deixar-hi penetrar influències exteriors. Renunciaven a la seva hisenda, vivien sense tenir cap mena de relació sexual i fins i tot es donaven entre ells apel·latius com el de «pare» i «germà», tal com passaria molts anys després entre els monjos cristians. A més practicaven també l'ascesi, és a dir, un conjunt d'esforços constants i sistemàtics per assolir la perfecció ètica o religiosa per mitjà del domini dels vicis, les renúncies voluntàries als plaers lícits i, a vegades, fins i tot la imposició voluntària de mortificacions corporals, com també per l'exercici de les virtuts, la pregària i el recolliment interior. També en això se'ls assemblaran els monjos cristians.

A l'Índia també havien sorgit experiències espirituals semblants en les intencions i en les realitzacions pràctiques. Els monjos budistes, en especial a partir del segle V aC, també van dur a terme una vida senzilla i summament austera, van viure en comunitat i van dedicar molts esforços a la pràctica de la meditació amb l'afany de superar el dolor de viure i de morir i trobar camins d'alliberament.

En el món hel·lènic, des del segle VI aC fins a l'ocupació romana del segle II aC, també hi va haver grups de persones que van practicar aquest trencament amb la realitat quotidiana per viure en comunitat tot realitzant exercicis ascètics. En aquest context, mereixen ser destacats els pitagòrics. Es basaven en el concepte de *κοινομία*, és a dir, de comunitat, d'amistat i companyonia. Per als pitagòrics, tots els homes eren membres d'una gran família, tots eren fills de Déu. Menjaven en comú una dieta vegetariana, vivien en silenci, resaven cada dia en comú, practicaven l'anàlisi diària de la seva consciència per saber si havien obrat bé en tots els actes realitzats durant la jornada i, fins i tot, el més jove llegia mentre menjaven plegats, tal i com ho faran els monjos cristians posteriorment.

Entre els jueus, els essenis constitueixen també un precedent del monacat cristià a la regió jueva del Qumrân (mar Morta), on van viure un grup de monjos des del segle II aC fins al 70 dC. A les excavacions realitzades a partir de 1951, es va descobrir un autèntic monestir: una gran sala per als actes litúrgics i el banquet sagrat de la comunitat, un escriptori, la cuina, molins per a cereals, forn per coure pa, sitges, estables, cisternes, etc. Tot hi evoca el que més endavant serien les abadies medievals.

Tot amb tot, i malgrat que hi ha semblances inqüestionables, ningú fins ara no ha pogut establir cap lligam conegut i clar, documentat i precís, entre tots aquests precedents i el monacat tal i com el van viure els cristians a partir del segle III dC.

Els primers monjos cristians

Els orígens del monacat cristià resulten obscurs. Tradicionalment s'ha dit que va néixer a Egipte, però investigacions efectuades a la segona meitat del segle XX han demostrat que això no és cert del tot i que l'arrel egípcia no va ser l'única (Colombás, 1998; Pacaut, 1993). Els monjos, ja sigui vivint en comunitat o en ermites properes o allunyades als nuclis urbans, van brollar espontàniament pertot arreu en el si de les diverses esglésies cristianes com a fruit del mateix fervor religiós.

És gairebé segur que a Catalunya van existir grups de monjos com arreu de l'àrea mediterrània, encara que resulta impossible, ara per ara, establir el moment en què es van fundar els primers monestirs en territori català.

Tot i que l'origen del monacat no es va donar en exclusiva al desert d'Egipte, no s'ha d'amagar el paper brillant i únic del monacat egípcia. Allà van aparèixer els primers monjos universalment coneguts i admirats, l'experiència espiritual dels quals va establir les bases de la futura essència monàstica europea. Hi van ser d'anomenada les laures d'eremites. La *laura* era una agrupació de cel·les a l'entorn d'una església comuna, instal·lada en un lloc aïllat. Va ser una pràctica a mig camí entre el cenobitisme i l'eremitisme. Alguns anacoretas, com hem dit, van tenir molta anomenada. Tal és el cas de sant Antoni o el de sant Pacomi. Aquest darrer és el primer fundador conegut d'un cenobi concret i el primer redactor també d'una regla. Des d'Alexandria i el delta del Nil, riu avall fins a la regió de Tebes, foren nombrosíssims els indrets on s'aplegaven anacoretas i cenobites. A la població egípcia d'Oxirinc, per citar només un exemple, hi havia més monjos als monestirs de la ciutat que no pas habitants civils.

Les experiències cenobítiques d'Egipte de seguida van influir entre els monjos d'Orient (Palestina, actual Turquia, Síria) de la mà de sant Basili (330-379) i entre els monjos d'Occident gràcies a la figura gegantina de sant Benet (480-547), la Regla del qual s'imposaria des d'Itàlia a gairebé tots els monestirs europeus. Aquests monestirs primitius, en especial els orientals, solien tenir annexos, com hem dit més amunt: un hospici, un hospital i tallers per als pobres sense feina. Això palesa que, a la pràctica, la vida contemplativa dels monjos no estava pas del tot deslligada d'un esperit de servei encaminat a resoldre o pal·liar les necessitats de les persones més desfavorides del seu entorn.

Tot i que n'estem més mal informats, sabem que també foren nombroses les dones que practicaven l'eremitisme, que vivien en laures o que habitaven en cenobis sota l'autoritat d'una abadessa.

Amb el temps, els abats i les abadesses seran, arreu d'Europa, personatges importants en la gestió de la política i l'economia fins a ben entrada l'edat contemporània, llevat dels països que, a partir del segle XVI, van quedar sota l'òrbita de la reforma protestant iniciada per Luter l'any 1517.

Causes del monacat cristià

¿Per què va tenir tant d'èxit a Egipte el monacat cristià? ¿Com és que la seva anomenada i imitació es van estendre entre les comunitats d'arreu de l'espai cristianitzat, tant a l'Orient Mitjà com a Europa? No és gaire difícil de comprendre que grups més o menys minoritaris triïn el camí monàstic, sobretot si tenim en compte la riquesa de matisos i de creativitat de l'ànima humana. Resulta més complicat explicar-se les causes que fan relativament massiva l'opció per la vida cenobítica en una època determinada.

En general, cal combinar diverses hipòtesis. D'una banda, se sol indicar que a partir del segle IV, quan cessen les persecucions, el cristianisme esdevé més popular. L'extensió de la creença cristiana i, en especial, la seva posició de religió oficial de l'Imperi romà a partir de l'edicte de Tessalònica (392) dictat per l'emperador Teodosi, es va reflectir probablement en una més gran mediocritat o superficialitat de la seva pràctica. Les persones que buscaven una certa perfecció o que sentien la necessitat de procedir amb rigor en la seva vivència cristiana tendrien a la recerca d'una separació per reviuir millor l'esperit primigeni del cristianisme, cosa que segons l'Evangelí es donaria entre els primers apòstols. D'altres atribueixen l'origen del monacat a la fugida de les persecucions, quan els cristians s'escapaven a les muntanyes i s'habitaven a viure-hi sols. Tal seria el cas de Pau de Tebes, descrit per sant Jeroni. Una altra hipòtesi planteja l'origen a l'inrevés: la fi de les persecucions no oferiria la possibilitat de «martiri», és a dir, de testimoni màxim de la fe, i es buscaria en la solitud i l'ascesi un succedani incruent de la vocació de màrtir.

També és susceptible de ser cert el fet que molts pagesos egipcis es feien monjos per cercar una seguretat que no tenien i fugir així de l'opressió dels grans terratinents. Filoxè de Mabbug (450-523) ens conta que molts abandonen la regla del món i abracen l'estat de deixeble de Crist per raons diverses com són escapar-se de la servitud o d'un deute, del domini dels propis pares o de la còlera d'una dona (Colombás, 1998, p. 37).

El monacat, doncs, apareix com un fenomen d'origen obscur i de causes complexes. Hem d'afegir a tot plegat que el segle III, el segle del gran esclat monàstic, va ser un període violent, ple de calamitats i de sofriments, en el qual la burocràcia imperial romana tiranitzava sense escrúpols tant els habitants de les ciutats com els pagesos del camp. Va ser una època d'empobriment general i d'estancament i retrocés cultural. El comerç es feia cada cop més rar i l'administració pública de les diverses regions imperials tendia a l'atomització perquè s'anava quedant progressivament més desconnectada d'una capital sovint en estat d'anarquia política. Resulta evident que en uns temps històrics així caracteritzats, la religió oferia un refugi consolador a la inseguretat psicològica dels homes i dones de l'època.

De tota manera, les fonts reflectides en els textos dels primers segles del monacat cristià són força clarificadors respecte dels motius conscients que motivaven la seva vocació. Tant a la *Vita Antonii* (Vida d'Antoni), com a les obres de sant Jeroni o de sant Atanasi, o en el docu-

ment excepcional *Itinerarium Egeriae* (Itinerari d'Egèria) —potser la primera dona escriptora en llengua llatina que ens ha deixat una descripció del seu viatge per Terra Santa i Egipte entre els anys 381 i 384—, entre molts d'altres, es parla gairebé sempre d'una resposta a la crida de l'Evangeli (Egèria, 1993). La recomanació de Jesús de Natzaret segons la qual «si vols ser perfecte, véns, ven tot el que tens i dóna-ho als pobres, i tindràs un tresor al cel. Després vine i segueix-me» (Mt. 19, 21) va constituir la consigna de fons que trobem en milers d'accions individuals que van optar per la vida monàstica.

La Regla de sant Benet

La figura històrica que va tenir més influència en l'organització dels monestirs a l'època medieval va ser, sens dubte, sant Benet de Núrsia (480-547). La seva Regla va ser la més seguida. Encara avui constitueix la norma màxima en la majoria dels monestirs actius del món.

De la lectura de la regla escrita per sant Benet es pot deduir el caràcter romà del seu autor. Va organitzar la vida del monestir d'una manera assenyada i respectuosa amb la naturalesa humana, atent sempre a la diversitat de respostes de cada persona. Pot servir d'exemple aquest text sobre la conveniència que els monjos beguin vi als àpats:

Cadascú té un do particular de Déu, l'un d'una manera, l'altre d'una altra; i per això ens fa un cert escrúpol d'establir la mesura de l'aliment dels altres. Amb tot, tenint en consideració la flaqueza dels febles, creiem que és suficient per a cadascú una hèmina. Aquells, però, a qui Déu dóna de poder-se'n estar, sàpiguen que tindran una recompensa especial. Però si les condicions del lloc o el treball o la calor de l'estiu en demanaven més, que estigui a judici del superior, mentre vigili que mai no s'arribi a la sacietat o l'embriaguesa. Encara que llegim que el vi no és gens propi de monjos, amb tot, com que en els nostres temps això no se'ls pot fer entendre, almenys convinguem a no beure fins a la sacietat, sinó amb moderació, perquè el vi fa claudicar fins i tot els savis (Regla de sant Benet, capítol XL).

A més de la moderació de la regla de sant Benet, sense rebaixar gens l'exigència de vida interior i d'ascetisme, també va concebre la comunitat com una família romana sotmesa a l'autoritat del pare (abat), però sense que aquest tingués un poder absolut —com sí que el tenia el *paterfamilias* en el marc del dret romà. L'abat, d'acord amb les prescripcions de la regla, sempre estava obligat a demanar consell als seus monjos o a un grup que en fos representatiu.

La regla de sant Benet, breu i precisa, es caracteritza també per mantenir l'equilibri entre el treball manual, la lectura i la pregària, i per organitzar la vida interior del monestir de manera que els monjos s'autoproveeixin pel que fa a les seves necessitats sense haver de demanar caritat a ningú.

La màxima *ora et labora* (prega i treballa) —que farà dels monjos uns excel·lents agricultors—, la lectura i l'estudi sistemàtic —que farà dels monjos els únics dipositaris de la cultura escrita a Europa durant centenars d'anys—, juntament amb l'estabilitat que demanava als qui professaven en el seu monestir —calia que s'hi vincuessin per sempre i que no fessin vida fora dels murs llevat dels casos de necessitat— encaixaran de manera natural amb la ruralització

de la societat i l'atomització del poder sorgides amb la caiguda de l'Imperi romà i en els anys posteriors a les invasions germàniques (segles VI-XI).

Sant Benet, a més, no va pretendre pas fundar un orde religiós, sinó simplement dotar la seva comunitat d'una regla i prou. Sempre va concebre els monestirs que la volguessin seguir com a nuclis autònoms sense dependències jeràrquiques de cap mena.

Com és un monestir?

Avui tenim la idea dels monestirs com a grans i nobles construccions. I si bé és cert que en el primer mil·lenni alguns ho van ser, la majoria no eren així. A través d'algunes restes arqueològiques, del plànol teòric de l'abadia de Saint Gall (*circa* 700) i d'algunes miniatures de l'època, com la del beat de Tàbara, s'ha pogut imaginar com eren la majoria de cenobis anteriors a l'any 1000 (Aznar, 1990, p. 26-27) (fig.1 i 2). Una altra font sobre els monestirs medievals la podem derivar de la regla de sant Benet bé directament, com en el capítol LXVI, o bé de les obligacions i funcions que assigna a la vida comunitària.

El monestir, si és possible, s'ha d'establir de tal manera que totes les coses necessàries, és a dir, aigua, molí, forn, hort i els diversos oficis, s'exerceixin a l'interior del monestir, per tal que els monjos no tinguin necessitat de córrer per fora, perquè no convé de cap manera a les seves ànimes (Regla de Sant Benet, capítol LXVI).

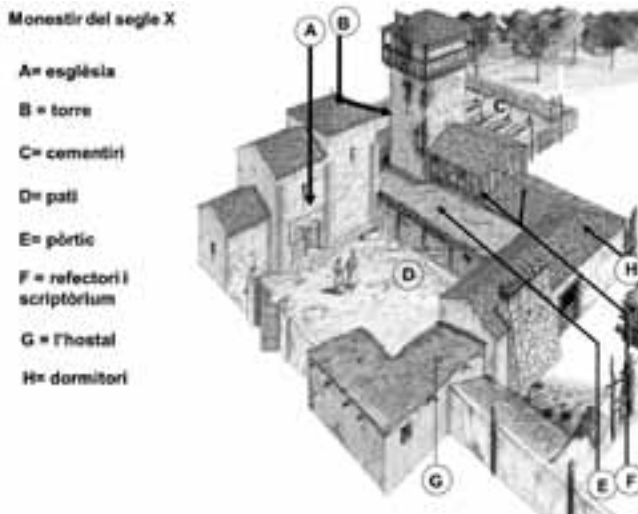

Figura 1

Reproducció d'un monestir de l'alta edat mitjana (pels volts del segle X) a partir de les il·lustracions del *Beat de Tàbara* segons Fernando Aznar (1990). La majoria dels monestirs de l'alta edat mitjana no tenien l'aspecte imponent de l'època romànica i gòtica posterior. Probablement, les primeres construccions de Sant Esteve de Banyoles no devien diferenciar-se gaire d'aquest model.

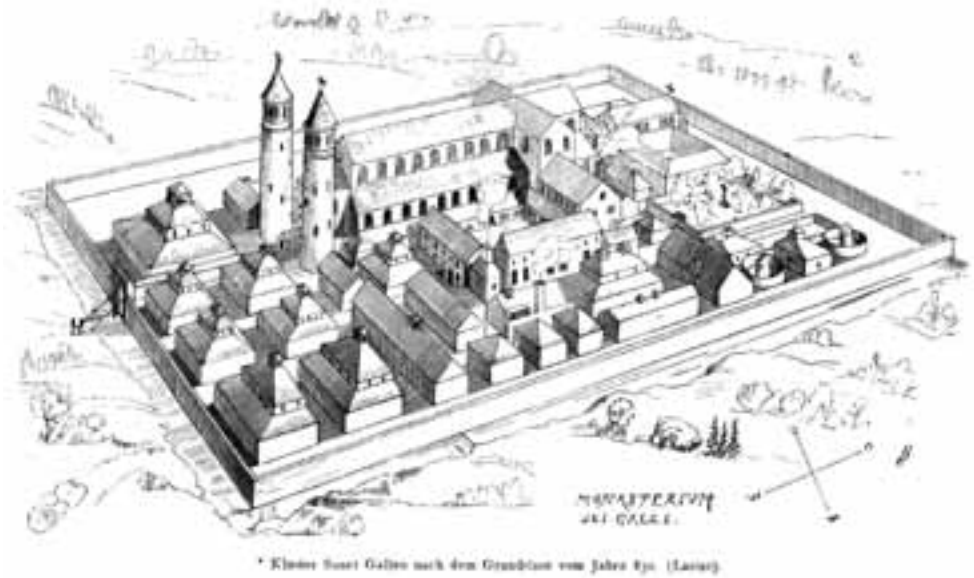

Figura 2

Reconstrucció dibuixada del monestir de Sant Gall tal com seria segons el plànol del 837. Els monestirs medievals estaven concebuts com unitats autònomes en tots els aspectes, cosa que va contribuir a la seva importància econòmica i social en el context feudal.

Tot i que sant Benet no especificava com havia de ser un monestir, les parts en què s'estructurava deriven de la Regla. El monjo havia de resar en comunitat, com hem vist, set vegades al dia i una a la nit. Aquest havia de ser l'espai més ben construït, on no es podien admetre errors. Per això l'oratori o *església* esdevindria el lloc més important del monestir, allà on la sensibilitat de cada època esmerçarà al màxim la seva cura artística.

Una altra necessitat de la vida monàstica consistia en la lectura diària dels capítols de la Regla. D'aquí la importància d'una *sala capitular*, el segon lloc en significació del monestir, on es reunia el capítol i, a més, s'elegia l'abat o es tractaven els afers quotidians de la comunitat (fig. 3).

Finalment, cal tenir present que la regla benedictina, a l'inrevés del monacat oriental, concep la vida monàstica completament comunitària i els monjos preguen, llegeixen, mengen i dormen gairebé sempre junts. Per això dins del recinte monàstic el menjador o refector (*refectarium*), a la vora de la *cuina* i d'un lloc on circuli l'aigua per rentar-se les mans, i el *dormitori* seran peces clau de l'arquitectura d'un monestir (fig. 4 i 5).

De bon començament, probablement inspirades en la vil·la romana d'explotació agrària, aquestes dependències quedaran organitzades al voltant d'un pati quadrat que les posarà en comunicació: el *claustre*. A les regions plujoses, aquest pati aviat tindrà cobert el sostre pels quatre costats i s'articularà en quatre passadissos, separats del jardí central per arcades.

Figura 3

Sala capitular del monestir de Santes Creus (finals del segle XII). La sala capitular rep aquest nom perquè s'hi llegia cada dia un capítol de la regla de sant Benet, tal com estava prescrit en la mateixa Regla. En aquesta dependència es tractaven els afers comuns del monestir, s'hi practicava la correcció fraterna i, quan esqueia, es procedia a l'elecció de l'abat.

Figura 4

Refetor del monestir de Poblet (finals del segle XII). Una de les dependències habituals del monestir era el refetor o menjador. Durant els àpats, que es feien en silenci, un monjo llegia des d'una tribuna. A l'època medieval tot es pensava en clau simbòlica: alimentar el cos era símbol de la necessària alimentació de l'ànima mitjançant la lectura de la Bíblia o d'altres llibres pietosos.

Figura 5

Dormitori del monestir de Santes Creus (finals del segle XII). Els monjos, abans del Renaixement, dormien en la mateixa cambra. Com diu la regla de sant Benet, que cadascú tingui el seu llit. Els arcs-diafragma, que tant d'impacte estètic i constructiu tindran en el gòtic català, apareixen per primer cop en aquesta estança.

Figura 6

Detall del claustre del monestir de Santes Creus (segle XIV). El claustre simbolitzava els quatre elements que, segons es creia, constituïen la matèria (aire, aigua, foc i terra). Alhora el claustre tenia una funció pràctica: era el lloc de pas al qual s'obrien totes les estances del monestir (església, biblioteca, sala capitular, accés al dormitori, refector, cuina, etc.).

Aquest model serà el que es generalitzarà a gairebé totes les construccions medievals posteriors (fig. 6).

L'evolució històrica del monacat occidental

L'Europa occidental viu entre els segles V i XI una època de general inestabilitat i fragmentació: les guerres entre dinasties o entre propietaris locals i les onades migratòries desemboquen en una ruralització generalitzada i eclipsen pràcticament la vida de les ciutats, les quals, en minvar el comerç, es van anar despoblant i es convertiren en un nucli rural més. En els sis-cents anys que s'escolen durant aquest període destaca l'anomenada restauració de Carlemany (des de finals del segle VIII fins al primer terç del segle IX), efímera en el temps, però de resultats força duradors en els terrenys cultural i religiós. A partir de l'any 1000, les societats europees es van anar consolidant amb el sistema feudal i, desapareguda la por de noves invasions, gaudeixen d'un període d'expansió demogràfica i econòmica.

Catalunya viu un procés semblant, agreujat, però, per l'impacte de la invasió islàmica a partir del segle VIII. Els islàmics van esdevenir, a partir del 715, amos i senyors de les terres catalanes fins a Narbona. I va ser precisament la voluntat de Carlemany d'assegurar-se la defensa al sud dels seus dominis la que relligà la part de Catalunya que s'estén des de les Alberes fins al Llobregat al món europeu d'aleshores. A partir de l'any 801, la zona situada al nord de la línia Llobregat-Cardener —dependent primer dels comtes francs, independent després— esdevingué una regió vinculada als ritmes històrics d'Europa (Catalunya Vella). L'expansió europea a partir dels anys 1000 es concretarà a Catalunya durant la primera meitat del segle XII amb la conquesta als islàmics de les taifes de Lleida i Tortosa pel comte Ramon Berenguer IV (1131-1162).

Abans de Carlemany (segles VI-VIII)

En un ambient d'inseguretat i turbulències, els monestirs es van anar convertint, a poc a poc, de llocs aïllats de recés en centres d'estabilitat econòmica i social on es varen preservar la cultura clàssica i es va desenvolupar i difondre la cultura cristiana. A l'època de sant Benet el monestir era un petit edifici senzill, d'escassa significació social, el qual, llevat de llocs particularment importants, albergava com a molt una vintena d'homes. Durant aquests segles va passar a convertir-se en un gran i complex edifici que aplegava una comunitat nombrosa. A les zones més desenvolupades de l'època —el sud d'Alemanya i la Borgonya francesa—, el monestir esdevingué una societat completa en miniatura amb la seva hostatgeria, hospici, hospital, escola, sala de reunions i fins i tot de judicis per a la zona per la qual s'estenia el seu radi d'influència o domini econòmic i senyorial.

Des del punt de vista de l'imaginari col·lectiu, pel que fa a l'esperit religiós també es va produir un canvi important: els monjos, de ser uns individus que s'allunyaven d'unes ciutats instruïdes amb voluntat de mantenir-se'n al marge, van anar esdevenint les úniques persones cultes en un món de pobles, aldees i llogarrets servits d'ordinari per un capellà ignorant. Les esglésies

dels monestirs també atresoraven nombroses relíquies i es van anar convertint en centres de pelegrinatge local i de veneració. La vida monàstica va arribar a ser en aquella societat l'única forma de vida instruïda i organitzada. La majoria dels monjos van començar a ser ordenats sacerdots, fet no habitual en els orígens monàstics, i trobaven en la pau del claustre l'únic camí possible per llegir, escriure, pintar i dur a terme tota mena d'activitats artístiques. La salmòdia, la missa, la lectura i l'estudi van anar progressivament ocupant la vida dels monjos, mentre que el treball manual quedava en mans de servidors que vivien en família i habitaven en cases dins o fora dels murs del monestir.

Els monjos van començar a ser vistos per la població com a persones poderoses, especialment en el terreny de la intervenció davant de Déu. No té res d'estrany que la noblesa rural regalés terrenys i rendes agràries de la seva propietat als monestirs, amb la petició que els monjos preguessin per la salvació de la seva ànima enllà de la mort. De mica en mica els grans propietaris rurals van començar a fundar monestirs en zones dels seus dominis i, paral·lelament a les preocupacions per la seva ànima, també van veure-hi la possibilitat d'encarregar als monjos la bona gestió d'unes terres que els eren massa grans. D'aquí l'anomenat dret d'apropiació, segons el qual el propietari tenia dret a intervenir en l'elecció de l'abat i en la disposició dels béns monàstics.

Dels monestirs catalans d'aquesta època, en sabem poc. L'únic que podem dir és que el bisbe Quirze de Barcelona va fundar un monestir entre els anys 656 i 666 per venerar-hi les relíquies de santa Eulàlia; també sabem que a Assa de Ribagorça va tenir importància, durant el segle VI, un gran monestir conduït per un tal Emilià i per sant Victorià. Sembla que s'hi van formar bisbes catalans, alhora que van constituir nuclis d'evangelització de les terres pirinenques. D'altra banda, els estudis arqueològics realitzats a Sant Cugat del Vallès ens indiquen la probable existència d'alguna casa monàstica, i algunes troballes recents —tal i com diu l'historiador Antoni Pladevall— semblen indicar-nos l'existència d'eremitoris al Baix Llobregat. Fins i tot s'especula que el topònim Monistrol deriva del llatí *monasteriolum* (monestir petit); és l'únic record que ens queda de l'existència de petits cenobis. La invasió islàmica de principis del segle VIII va posar un punt i final provisional no només pel que fa als monestirs, sinó també per a tota mena d'edificis religiosos.

Carlemany i sant Benet d'Aniana (750-821)

Els predecessors de Carlemany, rei dels francs i primer emperador d'Occident, ja havien tingut certa intenció de reformar la situació, però només es van limitar a fer dimitir els abats de vida irregular.

El regnat de Carlemany (768-814) i del seu fill Lluís el Pietós es caracteritzà per un intent de restaurar l'antic Imperi romà, centrat, però, a la ciutat d'Aquisgrà, empresa que a la llarga va resultar impossible en aquelles circumstàncies històriques. En el marc d'aquest intent, els reis francs van fer servir els monestirs esparsos com a xarxa de poder de l'Estat.

Per això, a banda de l'empenta de regeneració espiritual que també els devia moure, s'imposà la regla de sant Benet a tots els monestirs que encara no la practicaven i s'estimulà que els cenobis arribessin a ser centres d'estudi i que obrissin escoles on educar els funcionaris que es necessitaven.

Carlemany va morir sense poder dur a terme els seus propòsits, els quals foren acomplerts pel seu fill Lluís que, amb l'ajut de sant Benet d'Aniana, dictà unes normes obligatòries, i amb el suport d'inspectors que supervisaven els monestirs i amb altres mesures aconseguí de controlar una bona part dels cenobis, encara que fos en contra de l'autonomia pròpia de l'esperit primigeni de sant Benet de Núrsia.

L'acció de sant Benet d'Aniana arribà també als quatre grans monestirs de la Catalunya Vella fundats durant el segle IX: Sant Miquel de Cuixà (878), Sant Cugat del Vallès (restaurat a mitjan segle IX), Santa Maria de Ripoll (880) i Sant Joan de les Abadesses (885). Tots aquests cenobis, de gran transcendència històrica, van adoptar d'entrada la regla benedictina i això perquè, efectivament, sant Benet d'Aniana va aconseguir d'imposar la regla de sant Benet a tots els monestirs del món franc. Va ser una acció important, encara que el seu uniformisme va ser exagerat, així com l'increment del temps que va voler dedicar a la litúrgia, la qual va acabar sent l'ocupació principal de l'horari monàstic.

Sant Benet d'Aniana es recolzà sobretot en el poder polític. Quan aquest s'esberlà, la seva reforma se n'anà en orris, però va ser recuperada en part per l'obra que cent anys després s'havia d'engegar des de l'abadia de Cluny (Borgonya).

Continuïtats i canvis continuaven desfent i teixint sense treva el fil històric de l'aventura monàstica.

La reforma de Cluny (segle X)

L'intent imperial dels carolingis es revelà aviat com un somni impossible. Entre la divisió interna dels seus dirigents i les invasions de normands, hongaresos i sarraïns, els territoris de l'Imperi es veieren immersos durant el segle IX i bona part del X en una anarquia obscura de la qual sabem poc. Els monestirs es van veure abocats a la ruïna i a la devastació.

A més, els magnats havien imposat l'anomenat dret de comenda, en virtut del qual els senyors feudals, fills d'antics funcionaris que administraven territoris de l'Imperi, esdevinguts ara amos il·legitims d'extenses zones rurals, nomenaven directament els abats. Aquests administraven les terres del monestir, duïen una vida poc religiosa i amb prou feines paraven mai al cenobi.

Aquest desgavell va ser corregit per l'obra nascuda en una nova abadia benedictina: Cluny. Va ser fundada el 909 com a conseqüència de la cessió de les terres que eren situades en una vall del riu Grosne, afluent del Saone, per part de Guillem III d'Aquitània. El noble Guillem, com tants d'altres magnats de l'època, desitjava fer aquesta fundació per a la salvació de la seva

ànima. Per tal de preservar el nou monestir de la influència i possibles abusos dels senyors laics i dels bisbes locals, el posà sota la jurisdicció de la Santa Seu i va concedir als seus monjos la recuperació del dret de triar el seu propi abat tal i com ho disposava la regla de sant Benet. Cluny, doncs, va néixer sota el signe de la independència gràcies a la seva ubicació geogràfica —a mig camí entre la Germània i França—, a la seva autonomia respecte dels bisbes i, de fet, a la llunyania de Roma. Cluny va tenir, a més, la sort de comptar entre els anys 927 i 1157 amb cinc abats (Ot, Maiol, Odiló, Hug i Pere el Venerable) de gran categoria religiosa, humana i política, i que gaudiren d'una llarga vida. Amb la seva acció van restaurar la vida monàstica tot aplicant des de la seva abadia els esquemes de sant Benet d'Aniana. Molts monestirs es van posar a les seves ordres, tant pel prestigi que representava com per escapar així de la influència dels senyors laics. Així, en poc temps, l'abat es va convertir en una mena d'abat general de més d'un miler de monestirs rigidament centralitzats.

Això els va permetre d'unificar la litúrgia d'acord amb la mentalitat romana i restaurar la disciplina i la pietat a la majoria dels monestirs, a banda d'influir notòriament en la vida general de l'Església. Aquests nous aires de Cluny s'adeien força bé a la situació d'independència de fet que es vivia a Catalunya durant el segle X. Ben aviat tenim documentat que bastants monestirs catalans es van interessar a dependre només de la Santa Seu. L'any 965 un abat d'esperit netament cluniacenc, Garí, va ser cridat a regir la comunitat de Sant Miquel de Cuixà, des d'on exercí una notable influència entre els magnats i bisbes de l'època. Pels volts de l'any 1000 poden comptabilitzar-se a Catalunya Vella més de cent cases on vivien comunitats que es regien per la regla de sant Benet.

A mesura que van anar guanyant prestigi, els monestirs cluniacencs es van veure notablement enriquits per les donacions dels nobles i les almoines dels pelegrinats. Això els va permetre refer i construir de bell nou cenobis enormes en el nou estil artístic de l'època: el romànic.

Si comparem l'horari de l'època de sant Benet amb el que duïen els benedictins reformats per Cluny, observarem que gairebé tot el temps està dedicat al cant en el cor i als oficis litúrgics, mentre que a penes tres hores ho són per al treball. El monjo havia esdevingut un professional de la intercessió davant Déu per a tota la societat la qual, tanmateix, comptava amb dos estaments més: els qui lluitaven —els senyors— i la immensa majoria: els qui treballaven per proveir els altres dos estaments, és a dir, els pagesos.

Cloenda

Com hem dit més amunt, a partir del segle XI l'Europa occidental enceta una llarga etapa de creixement que no s'aturarà fins al segle XIV. Durant aquesta etapa, una part del poder va anar passant dels senyors feudals a la ciutat. Al llarg del segle XII encara es va produir una reforma dels benedictins oposada o crítica respecte de Cluny: el Cister. La figura senyera d'aquesta reforma la va protagonitzar sant Bernat de Claravall. A Catalunya, les fundacions de Poblet (1151) i de Santes Creus (1157) van ser cistercenques. També aquesta reforma al llarg del segle

TEMPS DE MONESTIRS

XII va conèixer una gran expansió per tot Europa. Amb tot, constitueix el cant del cigne de la vitalitat monàstica com a capdavantera del cristianisme. A partir del segle XIII, les ciutats, com s'ha dit, recuperen un notable protagonisme econòmic. I serà a les ciutats on naixeran els nous ordes religiosos adequats als nous temps: franciscans i dominics. El monacat continuarà fins als nostres dies, però mai més no tornarà a tenir el protagonisme històric del primer mil·lenni de la nostra era.

BIBLIOGRAFIA

Aznar, Fernando (1990). *El camí de Sant Jaume*. Barcelona: Barcanova.

Colombás, García M. (1998). *El monacato primitivo*. Madrid: BAC.

Egèria (1993). *Pelegrinatge a Terra Santa*. Barcelona: Edicions Proa.

Masoliver, Alexandre (1978). *Història del monaquisme cristià*. Vol II. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Monestir de Poblet (2001). *Regla de Sant Benet*. Tarragona: Edicions del monestir de Poblet.

Pacaut, Marcel (1993). *Les ordres monastiques et religieux au moyen âge*. París: Nathan.

Riera, Antoni (2000). «Alimentación y ascetismo en la alta edad media. Génesis de la 'dietética' monástica benedictina (540-820)». *Tiempo de monasterios*. Barcelona: Pòrtic.